

Małgorzata Michalska

malgorzata.michalska@uwr.edu.pl

Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej

Uniwersytet Wrocławski

DZIAŁALNOŚĆ TOWARZYSTWA LUDOZNAWCZEGO WE LWOWIE W LATACH I WOJNY ŚWIATOWEJ I W OKRESIE DWUDZIESTOLECIA MIĘDZYWOJENNEGO

Activities of The Ethnological Society in Lviv during the First World War and in the interwar period

Streszczenie: Towarzystwo Ludoznawcze (od 1947 Polskie Towarzystwo Ludoznawcze) powstało w 1895 roku we Lwowie. Kiedy wybuchła I wojna światowa, liczyło niespełna 20 lat. Należeli do niego zarówno pracownicy uczelni wyższych (głównie reprezentanci nauk filologicznych, a także historycznych, w tym etnografowie i etnologowie), dyrektorzy i nauczyciele szkół, urzędnicy różnych instytucji, jak i „miłośnicy” kultury ludowej. Na początku opisywanego okresu liczba członków wynosiła 280 osób, aby zmaleć przed II wojną światową do 78. Towarzystwo współpracowało z placówkami naukowymi, instytucjami i towarzystwami oraz administracją różnego szczebla, zarówno w kraju, jak i zagranicą. Prowadziło działalność naukową i popularyzatorską. Wydawało czasopismo „Lud” oraz „Prace Etnograficzne”. Prowadziło szeroką wymianę czasopism oraz publikacji krajowych i zagranicznych. Utrzymywało bibliotekę. Ważną postacią opisywanego okresu był wieloletni sekretarz Towarzystwa Adam Fischer. Artykuł składa się z sześciu części: Władze i członkowie; Działalność w okresie I wojny światowej; Działalność w okresie dwudziestolecia międzywojennego; Adam Fischer i jego związki z Towarzystwem Ludoznawczym; Działalność wydawnicza Towarzystwa Ludoznawczego w latach 1914–1939; Współpraca Towarzystwa Ludoznawczego z Polskim Towarzystwem Etnologicznym.

Słowa kluczowe: Towarzystwo Ludoznawcze / Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Lwów, Adam Fischer, pierwsza wojna światowa, dwudziestolecie międzywojenne, działalność wydawnicza, Polskie Towarzystwo Etnologiczne.

Abstract: Towarzystwo Ludoznawcze [Ethnological Society] (since 1947 Polskie Towarzystwo Ludoznawcze [Polish Ethnological Society]) has been established in 1895 in Lviv. At the outbreak of the First World War it was not even twenty years old. Among its members were academic staff of the universities (mainly representatives of philological and historical sciences, including ethnographers and ethnologists), directors and teachers of schools, officials of the various institutions as well as “lovers” of folk culture. At the beginning of the described period the society had 280 members but decreased to 78 just before the outbreak of the Second World War. The society cooperated with academic establishments, institutions, societies and administrations of various levels, both inside the country and abroad. It conducted scientific research and popularization activities. It was publishing journals “Lud” [“Folk”] and “Prace Etnograficzne” [“Ethnographic Works”]. It conducted a broad exchange of domestic and foreign journals and publications. It kept the library. An important role during described period played Adam Fischer who was a long-term secretary of the society. The article has six parts: Administration and members; Activity during the First World War, Activity during twenty years of interwar period; Adam Fischer and his relation with the Ethnological Society; Publishing activity of the Ethnological Society between 1914 and 1939; Cooperation between Polish Ethnological Society [Polskie Towarzystwo Ludoznawcze] and Polish Ethnological Association [Polskie Towarzystwo Etnologiczne].

Keywords: Ethnological Society, Polish Ethnological Society, Lviv, Adam Fischer, First World War, interwar period, publishing, Polish Ethnological Association.

Przypadająca w 2018 roku setna rocznica odzyskania przez Polskę niepodległości jest okazją do przyjrzenia się dziejom Towarzystwa Ludoznawczego¹ w okresie I wojny światowej oraz kształtowania się państwowości polskiej w dwudziestoleciu międzywojennym; przyjrzenia się zmianom społeczno-politycznym i ich wpływowi na rozwój nauki oraz funkcjonowanie Towarzystwa. Powstało ono w 1895 roku we Lwowie, w „sprzyjającej atmosferze bujnego życia intelektualnego i społecznego” (Zawistowicz-Adamska 1975: 26). Miasto to znajdował się wówczas w zaborze austriackim. W pierwszym statucie zapisano, że celem Towarzystwa jest „umiejętne badanie ludu polskiego, ruskiego i sąsiednich oraz rozpowszechnienie zebranych o nim wiadomości” (Kłodnicki 1997: 15). Początkowo należeli do niego również „czołowi przedstawiciele społeczeństwa ruskiego, które wtedy dopiero zaczynało wchodzić w fazę swojej ukrajinizacji” (Czekanowski 1945: 40). Nie trwało to jednak zbyt długo.

Władze i członkowie

Ostatnie, przedwojenne XVI Walne Zgromadzenie odbyło się w czerwcu 1911 roku. Wówczas prezesem był prof. Adam Antoni Kryński (językoznawca²), jego zastępcami: prof. Wilhelm Bruchnalski (historyk literatury) i Stanisław Bal (pracownik socjalny, dyrektor Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Oficjalistów Prywatnych, przez pewien czas członek Rady miasta Lwowa) (Lubczyńska 2014: 124), sekretarzem Adam Fischer (romanista, etnograf, folklorysta), a skarbnikiem Juliusz Zaleski (polonista). Poza wspomnianymi, zarząd stanowiło jeszcze 10 osób. Wśród nich byli m.in.: prof. Stanisław Ciszewski (etnolog, w latach 1910–1912 kierownik pierwszej na ziemiach polskich Katedry Etnologii Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie) i prof. Józef Kallenbach (historyk literatury). W takim składzie pracowano aż do 1917 roku (*Sprawozdanie...* 1919: 311–312)³. Co prawda

¹ Od 1947 roku Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.

² Informacje na temat reprezentowanych przez poszczególnych członków TL dyscyplin naukowych oraz pełnionych przez nich funkcji i dziedzin działania, zamieszczone w niniejszym artykule, pochodzą z różnych źródeł.

³ Wszystkie interesujące mnie sprawozdania z działalności Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie w latach 1914–1939 znajdują się w Archiwum Polskiego Towarzystwa

w czerwcu 1914 roku planowano kolejne Walne Zgromadzenie, podczas którego miały odbyć się nowe wybory, ale wybuchła wojna i do niego nie doszło.

W latach wojennych ustąpił skarbnik – Juliusz Zaleski, a jego obowiązki przejął Adam Fischer, które łączył je z sekretarzowaniem. Podczas XVII Walnego Zgromadzenia Towarzystwa Ludoznawczego, które miało miejsce podczas wojny, a dokładnie w czerwcu 1917, on właśnie odczytał sprawozdanie za lata 1911–1916 (tamże: 312). Dokonano nowych wyborów. Prezesem został dotychczasowy wiceprezes prof. Bruchnalski, a jego zastępcami: prof. Jan Czekanowski (antropolog, etnolog) i prof. Kazimierz Nitsch (językoznawca); na stanowisku sekretarza pozostał dr Adam Fischer, a na skarbnika wybrano dr. Witolda Bełzę (bibliotekarza, literata, publicystę). W skład zarządu weszło również osiem innych osób: prof. Bronisław Gubrynowicz (historyk literatury, kustosz Zakładu Narodowego im. Ossolińskich), prof. Kallenbach, dr Jerzy Koller (historyk literatury, nauczyciel, archiwista), Szymon Matusiak (nauczyciel), prof. Adam Maurizio (botanik), dr Stanisław Pawłowski (nauczyciel geografii, późniejszy rektor Uniwersytetu Poznańskiego), dr Stefan Vrtel (historyk literatury, bibliotekarz) i prof. Stanisław Zakrzewski (historyk) (tamże: 314).

Kolejne, XVIII Walne Zgromadzenie miało miejsce dopiero kilka lat po wojnie – 12 maja 1926 roku, podczas którego wybrano nowy zarząd. Prezesem został prof. Jan Czekanowski, a jego zastępcami: prof. Franciszek Bujak (historyk) i prof. Tadeusz Lehr-Spławiński (językoznawca, sławista, późniejszy rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego). W skład zarządu weszli również: Alfred Bachman (etnolog), prof. Bruchnalski, prof. Adolf Chybiński (muzykolog), prof. Konstanty Chyliński (historyk-starożytnik), prof. Adam Fischer⁴, prof. Henryk Karol Gaertner (językoznawca), prof. Andrzej Gawroński (językoznawca), dr Jerzy Kuryłowicz (językoznawca), prof. Leon Kozłowski (archeolog), prof. Jan Gwalbert Pawlikowski (ekonomista, polityk, historyk literatury), dr Stefan Vrtel-Wierczyński (językoznawca), senator Bolesław Wysłouch (Fischer 1925: 233). W jego trakcie wykład *Zagadnienie białej rasy w północnej Afryce* wygłosił prof. Konstanty Chyliński.

XIX Walne Zgromadzenie odbyło się 26 czerwca 1934 roku. Prezesem pozostał nadal prof. Czekanowski, a jego zastępcą prof. Bujak, natomiast

Ludoznawczego we Wrocławiu (dalej: Archiwum PTL), nr 497. Były one drukowane na łamach „Ludu”, dlatego w tym artykule korzystam z ich opublikowanych wersji.

⁴ Adam Fischer profesurę uzyskał w 1924 roku (Tarnawski 2015: 12).

prof. Lehra-Spławińskiego na miejscu wiceprezesa zastąpił Jan Gwalbert Pawlikowski. Jak pisze Zygmunt Kłodnicki, nowy zarząd, z wyjątkiem jednej osoby, składał się z pracowników naukowych. Poza wyżej wspomnianymi byli to: Bachmann, Bruchnalski, Chybiński, Przemysław Dąbkowski (historyk prawa), Jan Falkowski (etnograf), Fischer, Stefan Ingot (historyk), Jan Janów (językoznawca, historyk literatury religijnej), Kuryłowicz, Tadeusz Sulimirski (archeolog) i Wysłouch (Kłodnicki 1997: 42).

Ostatnie przed II wojną światową XX Walne Zgromadzenie miało miejsce 4 kwietnia 1939 roku. Profesorowie: Czekanowski i Bujak zachowali swoje stanowiska, nowym wiceprezesem został prof. Kozłowski. W dalszym ciągu sekretarzem pozostał prof. Fischer, na skarbnika wybrano doc. Falkowskiego, a na jego zastępcę Władysława Jagiełłę (etnografa). Do zarządu weszli też (niektórzy powtórnie) profesorowie: Chybiński, Dąbkowski, Janów, Kuryłowicz, Bolesław Rosiński (antropolog) oraz doktorzy: Bachmann, Stanisław Henryk Badeni, Zygmunt Jakubowski, ks. Franciszek Konieczny (tamże).

Nie bez powodu przedstawiam tak szczegółowo składy zarządów Towarzystwa Ludoznawczego. Przypatrując się im bliżej, dostrzegamy, że zasiadali w nich przede wszystkim reprezentanci nauk filologicznych; z czasem dołączyli do nich również historycy, antropolodzy i etnografowie, czy etnolodzy. Można też dostrzec pewną prawidłowość, że kolejnymi prezesami zostawali wcześniejsi wiceprezesi.

Kiedy Towarzystwo powstawało, najliczniejszą grupę spośród jego członków stanowili dyrektorzy i nauczyciele szkół publicznych różnych szczebli (41), towarzystw muzycznych (7) oraz inspektorzy okręgów szkolnych (5), sporo też było pracowników naukowych Uniwersytetu we Lwowie i Uniwersytetu Jagiellońskiego (19), studentów filozofii i prawa (11), osób duchownych (11), literatów (8), redaktorów (5) oraz urzędników różnych instytucji, w tym kilka (4) osób związanych z Zakładem Narodowym im. Ossolińskich. Pochodzili oni głównie ze Lwowa, a także z Krakowa, Stanisławowa i wielu innych miejscowości galicyjskich (tamże: 15–16). Duża liczba nauczycieli wiązała się z dość dobrze rozbudowanym na tym obszarze szkolnictwem. Często pochodzili oni z warstwy chłopskiej i sympatyzowali z młodym ruchem ludowym, a co za tym idzie chętnie wstępowali w szeregi Towarzystwa, podejmując próby badań nad kulturą chłopską (Kapełus 1982a: 338–339).

Sytuacja ta po I wojnie światowej uległa pewnym zmianom. Jak pisze Bronisława Kopczyńska-Jaworska: „O ile w pierwszym okresie

było to Towarzystwo w równym stopniu naukowe, co zrzeszające »miłośników« kultury ludowej, o tyle w okresie międzywojennym skupiało raczej elitarne grono pracowników nauki, twórczo pracujących w dziedzinie etnografii i etnologii” (Kopczyńska-Jaworska 1997: 8). Z tym ostatnim zdaniem trudno w pełni się zgodzić. Jak widać z przedstawionego wcześniej zestawienia, nie wszyscy członkowie Towarzystwa reprezentowali wymienione dyscypliny.

O szerokim, międzynarodowym oddziaływaniu TL świadczy fakt, że od początku w jego szeregach znaleźli się także członkowie korespondenci z Europy Środkowej i Wschodniej. W latach 1911–1918 byli to: Adolf Černý, Lubor Niederle, Jerzy Polivka, Čenek Zibrt (wszyscy z Pragi); Jan Baudouin de Courtenay (z Petersburga), Franciszek Bartosz (z Brna)⁵, Karol Bołsunowski (z Kijowa), Aleksander Brückner (z Berlina) oraz Michał Haberlandt (z Wiednia) (*Sprawozdanie...* 1919: 328). Do Towarzystwa w omawianym okresie należało również wielu znamienitych członków zwyczajnych. Wśród nich byli m.in.: Maurycy Allerhand (prawnik) – Lwów, Stanisław Henryk Badeni (historyk, prawnik) – Lwów, Józef Beck (polityk, dyplomata) – Limanowa, ks. Leopold Biłko (działacz społeczny) – Dziedzice (Śląsk Cieszyński), Włodzimierz Bugiel (lekarz, publicysta, historyk literatury) – Paryż, Jan Stanisław Bystron (etnograf, socjolog) – Kraków, Adolf Chybiński (muzykolog) – Lwów, Stanisław Dobrzycki (historyk literatury, slawista, późniejszy rektor Uniwersytetu Poznańskiego) – Fribourg, Benedykt Dybowski (przyrodnik, podróżnik, lekarz) – Lwów, Stanisław Estreicher (historyk prawa, bibliograf, późniejszy rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego) – Kraków, Wojciech Kętrzyński (historyk, wieloletni dyrektor Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie), Witold Klinger (filolog klasyczny) – Kijów, Edmund Kolbuszewski (literat, dziennikarz) – Lwów, Ludwik Krzywicki (socjolog) – Warszawa, Jan Gwalbert Pawlikowski (prawnik, literat) – Lwów, ks. bp Józef Pelczar – Przemyśl, hrabia Emil Potocki – Lwów, Eugeniusz Romer (geograf, kartograf) – Lwów, Stanisław Wasylewski (dziennikarz, krytyk literacki) – Lwów (tamże: 328–331).

Członkami Towarzystwa były również różnego rodzaju instytucje i organizacje; gimnazja: w Buczaczu, we Lwowie, w Sanoku, w Rawie Ruskiej; Seminarium i gimnazjum Towarzystwa Szkół Ludowych w Białej, II Szkoła realna we Lwowie, Seminarium Nauczycielskie w Krośnie,

⁵ Figuruje w wykazie za lata 1911–1918 i późniejszych, choć *de facto* zmarł w 1906 roku.

Kółko Historyczne słuchaczy UJ, Koło Polonistów uczniów UJ; muzea: ks. Czartoryskich w Krakowie, hr. Dzieduszyckich we Lwowie; Towarzystwo Bratniej Pomocy słuchaczy Politechniki we Lwowie, Towarzystwo Naukowe w Płocku, Towarzystwo Uniwersytetów Ludowych im. Adama Mickiewicza w Krakowie, Towarzystwo „Wiedza” z Łodzi, Towarzystwo Wzajemnej Pomocy UJ, Wydziały Rady Powiatowej w: Białej, Borszczowie, Brzeżanach, Buczaczu, Dąbrowie, Dobromilu, Gorlicach, Kossowie, Krakowie, Lipsku, Pilźnie, Rohatynie, Sanoku, Sokalu, Turce, Wadowicach, Złoczowie (tamże: 329-330).

Nie wszyscy członkowie TL przetrwali trudne czasy wojenne. W walkach nad Sanem w 1915 roku zginął Edward Kołodziejczyk, autor *Bibliografii słowianoznawstwa polskiego*. W 1916 roku w Nowogrodzie (Rosja) zmarł dr Franciszek Krček (filolog, folklorysta), który znalazł się tam w wyniku wypadków wojennych. Odeszli również: Stanisław Bał, Bronisław Gustawicz (przyrodnik, geograf), Stanisław Schneider (filolog klasyczny, historyk literatury), Wojciech Kętrzyński, a także założyciele Towarzystwa – nauczyciele: Bolesław Adam Baranowski i Mikołaj Rybowski. Bronisław Piłsudski utonął w 1918 roku w wodach Sekwany. W czasie I wojny światowej liczba członków zmalała z 280 do 270 (tamże: 313, 320–321).

Działalność w okresie I wojny światowej

Podczas wojny Towarzystwo Ludoznawcze funkcjonowało w ograniczonym zakresie. W wyniku zmienionej sytuacji politycznej jego członkowie rozproszyli się. Galicja przez długie miesiące była odcięta od normalnego ruchu pocztowego, co utrudniało kontakty. Nie docierały składki, których brak miał wpływ na kondycję finansową Towarzystwa (*Sprawozdanie...* 1919: 321). Jak można przeczytać w *Sprawozdaniu z czynności Wydziału*⁶ *Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie za lata 1911–1918*: „Towarzystwo Ludoznawcze walczyło w okresie lat 1911–1918 z tak licznymi trudnościami zewnętrznymi i wewnętrznymi, że tylko usiłowaniom poszczególnych jednostek zawdzięcza swe dalsze istnienie”⁷ (tamże: 311). Zwróciło się też do społeczeństwa polskiego z następującym apelem:

⁶ Wydział w rozumieniu prezydium (Kłodnicki 1997: 38).

⁷ We wszystkich tytułach i cytatach zamieszczonych w tym artykule zachowuję pisownię zgodną z oryginałem.

Wielkie znaczenie i pożytek badań ludoznawczych zrozumiało chyba społeczeństwo polskie w czasie obecnej wojny, gdy na podstawach etnograficznych sądzi się o racyi istnienia danego ustroju państwowego. To też w przekonaniu, że oświecony ogół naszego społeczeństwa doniosłość pracy naukowej na polu etnografii należycie ocenia, a tylko chyba wskutek przypadkowej nieświadomości w usiłowaniach naszych udziału nie bierze, zwracamy się z gorącym apelem do społeczeństwa, aby zechciało przy zapisywaniu się w poczet członków Towarzystwa poprzeć cele nasze, które są nie tylko naukowe, ale i narodowe (tamże: 313).

Jak widać, dla zarządu ważne było również połączenie dążeń TL z interesami narodowymi. Miało to miejsce w okresie odradzania się niepodległej Polski. Nawoływano do członkostwa nie tylko naukowców, ale wszystkich tych, którym cele Towarzystwa były bliskie.

Mimo niezbyt sprzyjających czasów, w 1917 roku, po długiej przerwie szeregiem odczytów wznowiono działalność naukową. W czerwcu (9, 23 i 30) odbyły się aż trzy. Pierwszy z nich wygłosił prof. Kazimierz Nitsch (językoznawca), *Dyalektologia a materialna kultura ludowa w świetle konkretnych przykładów*, następny prof. Jan Czekanowski, *Uwagi o domu słowiańskim*, a ostatni miał miejsce podczas Walnego Zgromadzenia i został przygotowany przez dr. Adama Fischera⁸. Odniósł się on do ówczesnej rzeczywistości i zajął się folklorem wojennym. W sprawozdaniu z działalności Towarzystwa możemy przeczytać:

Prelegent starał się wykazać konieczność badania ciekawych objawów twórczości ludowej, jak zapowiedzi i oznaki wojny, fantastyczne opowiadania o jej przebiegu i końcu, niezmiernie charakterystyczne przepowiednie i przeczucia śmierci czy nieszczęśliwych wypadków, zwyczaję przy poborach etc. Szczególnie godne uwagi objawy przesądów można zauważyć u żołnierzy na froncie, a więc cudowne środki ochronne, jak amulety, medaliki, list z nieba, specjalne modlitwy, środki nadzwyczajne na zaczarowanie kuli, lub zagojenie rany czy usunięcia choroby. [...] Wpływowi wojennemu uległa także cała poezja ludowa, stąd całe cykle opowiadań wojennych, anekdot i piosenek na tle współczesnem osnutych lub do chwili dostosowanych (tamże: 311).

⁸ Tekst wystąpienia Fischera znajduje się w Archiwum PTL, nr 24.

Fischer do folkloru wojennego zaliczył również: „napisy na wozach kolejowych, automobilach, okopach, różnych budynkach wojskowych, na krzyżach poległych”, zwracał także uwagę na język żołnierski:

Ze względu na określenie psychologii ludowej nie byłoby bez znaczenia podanie różnic między nastrojem miasta i wsi w chwili wybuchu wojny: jakie krążą plotki wojenne, jak się zachowuje lud wobec tragicznych wydarzeń w rodzinie, czy dzwonią specjalnie za poległych. Wojna wywarła atoli również wpływ na moralność ludową i dokonała wielu zmian pod względem ustroju społecznego (tamże: 312).

Zauważył, że zmiany dokonały się nie tylko na polu kultury duchowej, ale i materialnej. Konkludował: „A że obowiązkiem etnografów zebrać ten cały materiał, więc Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie również postanowiło w tym kierunku badania i zwrócić się do społeczeństwa z prośbą o czynne poparcie tej pracy” (tamże). Wszystkie wspomniane wystąpienia miały miejsce w Instytucie Antropologicznym Uniwersytetu we Lwowie, w którym już w roku 1913 Towarzystwo znalazło swoją siedzibę.

Kolejny wykład, po prawie półrocznej przerwie, odbył się 5 grudnia 1917 roku i został wygłoszony przez prof. Bruchnalskiego, a zatytułowany był *Żywoty Świętych Pańskich pod względem osnowy cudowności*. Do połowy 1918 roku miały miejsce trzy kolejne spotkania o charakterze naukowym. Pierwsze – 7 marca – było poświęcone Ziemi Chełmińskiej i Podlasiu. Złożyły się na nie aż trzy wystąpienia. Rozpoczął wiceprezes Towarzystwa prof. Nitsch, wskazując na „potrzebę naukowego uzasadnienia naszych postulatów odnośnie do ziem zabranych nam przez traktat brzeski” (tamże: 318), następnie prof. Czekanowski omówił stosunki antropologiczne na Podlasiu i Ziemi Chełmińskiej, natomiast dr Kazimierz Sochaniewicz (historyk) stosunki wyznaniowe na terenie diecezji podlaskiej. 6 czerwca 1918 roku odczyt wygłosił prof. Adam Maurizio, *Zboże, chleb a ludoznawstwo*, a tydzień później dr Adam Fischer, *Wyobrażenia ludowe o zapowiedziach śmierci* (tamże: 318–320). Wszystkim wystąpieniom towarzyszyły ożywione dyskusje, w których najczęściej brali udział profesorowie: Czekanowski, Nitsch oraz jego małżonka⁹, Bruchnalski, Bronisław Gubrynowicz i dr Adam Fischer (tamże: 320).

⁹ Nie mamy pewności, czy była członkinią TL; w wykazie za lata 1911–1918 brak jej nazwiska.

Mimo niesprzyjających czasów, kontynuowano międzynarodową wymianę czasopism, która obejmowała 61 tytułów, najwięcej czeskich (16) i niemieckich (15) oraz rosyjskich (10), a także francuskie, włoskie, małopruskie, łuzyckie, rumuńskie, bułgarskie, węgierskie, nawet japońskie (tamże: 313).

Towarzystwo zaznaczyło swoją obecność także w przestrzeni publicznej. Z okazji 250-lecia Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie ofiarowało uczelni specjalny adres. W chwilach śmierci wybitnych osobistości włączało się w ogólnonarodową żałobę (tamże: 313).

W Instytucie Antropologicznym wspomnianego uniwersytetu odbywały się nie tylko posiedzenia naukowe, ale swoje miejsce od 1913 roku znalazły tu również zbiory biblioteczne (tamże: 314). Sytuacja ta trwała do 1925 roku, kiedy to w styczniu siedziba została przeniesiona do Zakładu Etnologicznego tegoż uniwersytetu i pozostała w nim aż do wybuchu II wojny światowej.

Działalność w okresie dwudziestolecia międzywojennego

Towarzystwo Ludoznawcze w okresie dwudziestolecia skupiało się przede wszystkim na działalności wydawniczej, o czym będzie mowa w dalszej części tego artykułu, a także na utrzymaniu biblioteki (kontynuacja wymiany publikacji z placówkami krajowymi i zagranicznymi). Powstały też załączki archiwum naukowego zawierające materiały terenowe, manuskrypty (Zawistowicz-Adamska 1975: 28). Zaprzestano organizowania odczytów naukowych. Miały one miejsce jedynie podczas Walnych Zgromadzeń, których w tym okresie odbyło się zaledwie trzy: 1926, 1934, 1939. Kontakty między zarządem a członkami Towarzystwa znacznie się rozluźniły. Efektem tego była coraz mniejsza ich liczba. W 1934 roku Towarzystwo liczyło 100 członków (Falkowski 1933: 193), a bezpośrednio przed II wojną światową 78 (Czekanowski 1946: 79). Jan Czekanowski pisał o tej sytuacji w następujący sposób:

Zarząd Towarzystwa Ludoznawczego, zapomniawszy o tym, że jest emanacją jego członków, przestał się nimi interesować, co spowodowało ich konsekwentną, aczkolwiek powolną dezercję. Natomiast Prezydium, również zapomniane przez Zarząd, przeistoczyło się w przedsiębiorstwo wydawnicze subwencjonowane przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz przez Fundusz Kultury Narodowej, podporządkowane troskom bibliotecznym Katedry Etnologii Uniwersytetu Jana Kazimierza (tamże: 80–81).

Utrzymywano za to kontakty z Komisją Antropologiczną Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie oraz z warszawskim środowiskiem etnologicznym, o czym będzie mowa później. Współpracowano także z Komisją Etnograficzną ukraińskiego Towarzystwa im. Szewczenki we Lwowie (Posern-Zieliński 1973: 85). Zdaniem Posern-Zielińskiego: „[...] Towarzystwo traciło swój otwarty charakter i z każdym dniem stawało się elitarnym stowarzyszeniem akademickim o lokalnym zasięgu” (tamże: 106). Czasy dwudziestolecia międzywojennego to ścisłe związki między Towarzystwem Ludoznawczym a Uniwersytetem Jana Kazimierza we Lwowie.

Adam Fischer i jego związki z Towarzystwem Ludoznawczym

Trudno w paru zdaniach streścić zasługi Adama Fischera dla Towarzystwa Ludoznawczego. Jednak pisząc o dwudziestoleciu międzywojennym, nie można pominąć tej postaci; ważnej, zaryzykowałabym twierdzenie chyba najważniejszej, opisywanego okresu¹⁰. Tak go wspominał Jan Czekanowski:

Wszedłszy raz do Zarządu w charakterze sekretarza Towarzystwa, pracował on na tym skromnym stanowisku aż do swojej przedwczesnej śmierci. W ciągu całego tego czasu jest naczelnym redaktorem „Ludu”, spełniającym wszelkie funkcje nie tylko redaktora i korektora, lecz też administratora wydawnictw i skarbnika. Ponadto jest on jeszcze bibliotekarzem księgozbioru gromadzącego się dzięki energicznie prowadzonej wymianie wydawnictw. Tej jego niesamowitej aktywności zawdzięcza Towarzystwo dosłownie wszystko. Jedynie dzięki niej mogło ono przetrwać wielkie wstrząsy spowodowane przez katastrofę dwu potwornych wojen (Czekanowski 1946: 56–57).

I w innym miejscu dodał: „Towarzystwo Ludoznawcze – to był Fischer i tylko Fischer” (Czekanowski 1946: 74).

Już w czasie studiów, w latach 1909–1912, za namową Stanisława Wasylewskiego Adam Fischer włączył się w działalność TL (Simonides 1997: 28) i pozostał mu wierny aż do swojej śmierci w 1943 roku. W 1910 roku objął redakcję „Ludu”, a rok później został sekretarzem tej

¹⁰ Jego działalności poświęcono wiele publikacji, m.in.: Gajek 1946: 6–18, Simonides 1993: 25–44, Suchecka 2001: 71–78, Armon 2007: 77–83, Grochowski, Mianecki 2015.

organizacji; w 1934 roku powołał do życia i stanął na czele redakcji „Prac Etnograficznych” (obecnie „Prace i Materiały Etnograficzne”). Jednocześnie zajmował się biblioteką. Co ciekawe, mimo swojej żmudnej i mrówczej pracy na rzecz Towarzystwa, nigdy nie zabiegał o stanowisko prezesa. Można domniemywać, że był skromnym człowiekiem. O wielości, różnorodności jego kontaktów świadczy prowadzona przez niego rozległa korespondencja, o czym pisze Paulina Suchecka w artykule *Korespondencja Adama Fischera w zbiorach Archiwum Naukowego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego* (Suchecka 2001: 71–78). Dotyczyła ona nie tylko autorów tekstów nadsyłanych do publikowania w „Ludzie”¹¹, ale zajmował się też wymianą czasopism oraz publikacji krajowych i zagranicznych¹². Był w stałym kontakcie z uczelniami wyższymi¹³, instytucjami i towarzystwami naukowymi¹⁴, muzeami¹⁵ oraz administracją różnego szczebla¹⁶. Wymiana czasopism i publikacji zaowocowała licznymi ich recenzjami na łamach „Ludu”, które niejednokrotnie przyjmowały formę rozpraw. Zwracał uwagę na to, co nowego w nich się pojawiało, a także wytykał ich autorom błędy, poszerzał źródła bibliograficzne. Jak pisze Dorota Simonides:

Przybliżał [...] w ten sposób nauce polskiej nie tylko nowe tendencje folklorystyczne panujące w Europie, ale zwracał także uwagę na pionierskie prace dotyczące folkloru, na interesujących badaczy i wyróżniające się nazwiska. Znając najnowsze europejskie prace, był także zauważany przez innych

¹¹ Korespondencja z poszczególnymi współpracownikami i autorami znajduje się w oddzielnych teczkach i posiada własne numery inwentarzowe.

¹² M.in. z: Biblioteką Kórnicką, Biblioteką Raczyńskich w Poznaniu, Biblioteką Uniwersytecką we Lwowie (Archiwum PTL, nr 516); z redakcjami czasopism (Archiwum PTL, nr 509).

¹³ M.in. z: Uniwersytetem Jagiellońskim w Krakowie, Uniwersytetem im. Stefana Batorego w Wilnie (Archiwum PTL, nr 512).

¹⁴ M.in. z: Instytutem Bałtyckim w Toruniu, Instytutem Śląskim w Katowicach, Instytutem Mazurskim w Olsztynie (Archiwum PTL, nr 505), Polską Akademią Umiejętności, Polskim Towarzystwem Archeologicznym, Polsko-Jugosłowiańskim Towarzystwem Naukowym (Archiwum PTL, nr 511).

¹⁵ M.in. z: Muzeum Dzieduszyckich we Lwowie, Muzeum Etnograficznym w Warszawie, Muzeum Etnograficznym w Łodzi, Muzeum Śląskim w Bytomiu (Archiwum PTL, nr 508).

¹⁶ M.in. z: Ministerstwem Spraw Zagranicznych, Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Archiwum PTL, nr 507); Biurem Sejmu Rzeczypospolitej, Ambasadą Polską w Paryżu (Archiwum PTL, nr 515), władzami miejskimi i powiatowymi we Lwowie i w Tarnopolu (Archiwum PTL, nr 510).

zachodnioeuropejskich folklorystów i etnologów. [...] Dzięki jego zainteresowaniom powstały również i cenne noty biograficzne o polskich folklorystach i etnologach (Simonides 1997: 30).

Choć Towarzystwo prawie zawsze borykało się z problemami finansowymi, to Fischerowi zawdzięcza ich uporządkowanie i staranie się o dotacje w różnych gremiach, począwszy od Sejmu Krajowego, przez Radę miasta Lwowa¹⁷, po Ministerstwo Oświaty w Wiedniu, a także ściąganie zaległych składek członkowskich. Jego działalność pozwoliła uratować byt „Ludu”, jednak nie uchroniła cyklu wydawniczego przed opóźnieniami (Kapełuś 1982a: 348).

Dzięki Fischerowi oraz jego rodzinie (żonie i synowi) zbiory biblioteczne i archiwalne przetrwały trudne czasy II wojny światowej, a po niej, za sprawą prof. Czekanowskiego i dr. Józefa Gajka¹⁸, trafiły najpierw do Lublina, potem do Poznania, by ostatecznie znaleźć swoje miejsce we Wrocławiu dzięki życzliwości ówczesnego rektora tutejszego uniwersytetu – prof. Jana Mydlarskiego (antropologa), również członka PTL (Gerlach-Kłodnicka, Kłodnicki 1997: 161–162).

Działalność wydawnicza Towarzystwa Ludoznawczego w latach 1914–1939

W czasie I wojny światowej, mimo nie najłatwiejszych warunków, starano się kontynuować, choć w ograniczonym wymiarze, działalność wydawniczą. Skupiała się ona przede wszystkim na wydawaniu czasopisma „Lud”. W marcu 1915 roku udało się opublikować kolejny jego tom – 19 (za rok 1913) – jedyny, który ukazał się, za pozwoleniem cenzury, w czasie wojny (*Od Redakcyi* 1913: 172). Skromne środki finansowe miały wpływ na jego objętość. Znalazło się w nim jedynie pięć artykułów: Stanisława Drzażdżyńskiego, *Słowiańskie nazwy miejscowości na Śląsku pruskim*; Adama Fischera, *Polskie widowiska ludowe*; Bronisława Malinowskiego, *Totemizm i Egzogamia* (dokończenie, część trzecia); Wacława Nartowskiego, *Stan włościański w utworach poetyckich pisarzy polskich doby renesansowej (XVI wieku)* oraz Władysława Szyszkowskiego,

¹⁷ Archiwum PTL, nr 132.

¹⁸ Od 1947 roku profesora (Kłodnicki, Kowalska-Lewicka 2002: 107).

Pierwiastek ludowy w poezji polskiej XV i XVI w. Pominięto w nim całą część sprawozdawczą i informacyjną. Jak możemy przeczytać w tekście *Od Redakcji*, planowano wydać kolejny rocznik w zwiększonej objętości (tamże), tak jednak się nie stało. Podobnie jak do tej pory, wydawaniu czasopisma towarzyszyły problemy finansowe.

Za okres I wojny światowej ukazał się jeden tom (20), zbiorczy, obejmujący lata 1914–1918. Było to możliwe dzięki subwencji Kasy Pomocy Naukowej im. Józefa Mianowskiego, przyznanej prof. Janowi Czekanowskiemu – członkowi Komitetu Redakcyjnego. Składano i drukowano go od stycznia do marca 1919 roku, podczas bombardowania Lwowa. Oprócz Czekanowskiego redakcję stanowili wówczas: dr Adam Fischer, jako redaktor naczelny, oraz profesorowie: Wilhelm Bruchnalski i Kazimierz Nitsch. W tomie tym znalazło się m.in. sprawozdanie z działalności Towarzystwa Ludoznawczego za lata 1911–1918.

Dyskusje na temat zmiany profilu „Ludu” rozpoczęły się już 1 lipca 1917 roku, na posiedzeniu prezydium Towarzystwa. Według Czekanowskiego, pismo powinno być wychodzić częściej, proponował też rozwinięcie działu krytyczno-recenzyjnego. Wówczas ustalono, że „Lud” ma być kwartalnikiem o charakterze organizacyjno-informacyjnym, zawierającym 2-3 arkuszy rozpraw, dających wytyczne do badań etnograficznych, notatki, kronikę naukową, bibliografię, recenzje i poszukiwania (Kłodnicki 1997: 38). Przygotowywano plany przekształcenia pisma w organ obejmujący wszystkie dziedziny etnologii i nauk pokrewnych.

Na początku jego ukazywania się przeważały artykuły z pogranicza folklorystyki i filologii słowiańskiej, wynikało to z profilu działalności członków Towarzystwa. Taki charakter utrzymał się w zasadzie do 1918 roku (Posern-Zieliński 1973: 85). Zmian dokonano, począwszy od tomu 21, wydanego w 1922 roku, który rozpoczął II serię¹⁹. Na jego łamach oraz kolejnego znalazły się artykuły o tematyce metodologicznej autorstwa Czekanowskiego, Fischera, Stanisława Poniatowskiego, Cezarii Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowej oraz Kazimierza Moszyńskiego (Zawistowicz-Adamska 1975: 28).

Nowa sytuacja społeczno-polityczna i powstanie niepodległego państwa polskiego: „[...] scalenie ziem polskich w jeden organizm pań-

¹⁹ Zachowano zarówno numerację ciągłą od 1895 roku, jak i wprowadzono nową, określającą kolejne numery nowej serii.

stwowy stworzyło korzystne warunki do rozwoju badań naukowych” (Posern-Zieliński 1975: 89). Zaczęły powstawać kolejne katedry etnologii (w Poznaniu, Krakowie, Wilnie i w Warszawie²⁰), przygotowujące nowe kadry badaczy, a co za tym idzie potencjalnych autorów artykułów zamieszczanych na łamach „Ludu”. Jak pisał Czekanowski: „Uznaliśmy [...] za wskazane posiadanie organu informującego o ruchu naukowym i o życiu obecnie już licznych placówek naukowych tak uniwersyteckich jak i muzealnych” (Czekanowski 1946: 70).

W stolicy nowo odrodzonego kraju powołano do życia Polskie Towarzystwo Etnologiczne, które stało się współwydawcą „Ludu”. Redaktor naczelny, doc. dr Adam Fischer, we wprowadzeniu do nowej serii pisał tak:

W roku bieżącym przystępuje Zarząd Towarzystwa Ludoznawczego do oddawania planowanych zmian w charakterze i układzie wychodzącego już od roku 1895 kwartalnika „Lud”. Realizacja zmian tych, których potrzeba już od wielu lat tak bardzo była odczuwalna, stała się możliwa jednakże dopiero teraz, gdy całokształt stosunków uległ zasadniczej zmianie. Dotychczas wszelkie zamierzenia rozbiły się nie tylko o brak środków niepozwalających na zlikwidowanie dawnych zależności i zaległości i uniemożliwiających regularne wydawanie pisma, stanowiący zasadniczy warunek powodzenia i szerszej akcji naukowej. Rozbiły się one jeszcze w większym stopniu o brak większej ilości ludzi kwalifikowanych, rozporządzających dostateczną ilością czasu do współpracownictwa regularnego. Praca naukowa w naszej dziedzinie miała przedewszystkiem charakter ofiary doraźnej składanej przygodnie. W takich warunkach – o przeprowadzeniu szerszej planowej akcji naukowej w dziedzinie tak teoretycznej pozbawionej bezpośrednich zastosowań praktycznych mowy być nie mogło, tembardziej że dawała ona zbyt mało pola dla zaangażowania ambicji naszych nielicznych mecenasów. [...] Wobec tak wielkich placówek naukowych wydaje nam się wskazane przetrworzyć „Lud” na pismo kwartalne a później dwumiesięcznik poświęcony przedewszystkiem sprawom organizacyjnym nie tylko etnologii ale nauk antropologicznych w ogóle, informujący o ruchu naukowym i o życiu poszczególnych placówek. Odsuwamy zaś przez to prace większe do odpowiednich organów zajmujących się publikowaniem opracowań, monografij i materiałów (*Lud* 1922, 21, 1–2).

²⁰ Więcej na ten temat zob. Armon 2001: 17–30.

Z chwilą powstania Polskiego Towarzystwa Etnologicznego „Lud” stał się jego organem, wydawanym przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie z zasiłku Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP). Na stronach redakcyjnych znalazło się logo PTE, a jako miejsce wydania obok Lwowa pojawiły się: Warszawa, Kraków, Poznań, Wilno. Drukowany był głównie w Wydawnictwie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Taka sytuacja miała miejsce aż do roku 1932 (t. 31)²¹.

Komitet redakcyjny tomu 21 stanowili: prof. dr Wilhelm Bruchnalski, prof. dr Jan St. Bystron, dr Adolf Chybiński, prof. dr Jan Czekanowski, doc. dr Adam Fischer (wszyscy należeli zarówno do TL, jak i do PTE), doc. dr Eugenjusz Frankowski, prof. dr Andrzej Gawroński, prof. dr Leon Kozłowski (członkowie PTE).

Ze zmianą profilu „Ludu” nie zgodził się jeden z członków komitetu redakcyjnego – prof. Jan Stanisław Bystron z Poznania, który wydał specjalne oświadczenie w tej sprawie:

Oświadczam, że występuję niniejszem z Redakcji „Ludu”. Wbrew tradycji 20 tomów pierwszej serji, „Lud” hołduje obecnie koncepcji tzw. „nauk antropologicznych”, które uważam za ze wszech miar szkodliwą dla ludoznawstwa. Ponieważ mimo kilkakrotnych usiłowañ nie zdołałem przekonać Redakcji o konieczności zmiany programu, przeto nie mogę ponosić odpowiedzialności za „Lud” w tej formie, w jakiej się dziś ukazuje. Pragnę natomiast stale utrzymywać kontakt z pismem jako jego współpracownik, wyrażając nadzieję, że „Lud” z czasem stanie się znów pismem ludoznawczem (*Ustąpienie...* 1924: 187–188).

Jak pisze Zygmunt Kłodnicki: „Przemianowanie »Ludu« z pisma, w którym było miejsce dla naukowców (artykuły, recenzje) i amatorów (materiały, notatki), w czasopismo ściśle naukowe, nie sprzyjało również naborowi członków” (Kłodnicki 1997: 39). A Posern-Zieliński dodaje:

Przekształceniom podlegał także profil „Ludu”, na łamach którego coraz częściej pojawiały się artykuły poświęcone rozważaniom nad metodami badawczymi,

²¹ Adnotacja, że „Lud” jest wydawany przez Polskie Towarzystwo Ludoznawcze znajduje się na stronie tytułowej t. 21. Odtąd zachowano ją przez pozostałe lata dwudziestolecia międzywojennego. *De facto* określenie „Polskie” zostało zatwierdzone dopiero w 1947 roku. Natomiast w stopce redakcyjnej jest napisane: Nakładem Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie.

przedmiotem, zakresem i celem studiów etnograficznych. Nie były one zatem przeznaczone dla „miłośników” kultury ludowej, lecz dla nowej kadry adeptów, specjalizujących się w „naukach antropologicznych” (Posern-Zieliński 1973: 106).

W okresie międzywojennym ukazało się 15 tomów „Ludu”. Kiedyśmy czasopisma okazały się niewystarczające do publikowania wszystkich nadsyłanych do redakcji materiałów, powołano do życia serię wydawniczą „Prace Etnograficzne”. W latach 1934–1939 ukazało się pięć tomów. Wszystkie dotyczyły tematyki ziem wschodnich Polski (ziemi łemkowskiej, ziemi bojkowskiej i Huculszczyzny). Pierwotnie były pomyślane jako „poświęcone szczególnie etnografii naszych gór”. Jej pierwszym redaktorem naczelnym, jak wspomniałam wcześniej, był również Adam Fischer.

Współpraca Towarzystwa Ludoznawczego z Polskim Towarzystwem Etnologicznym

Polskie Towarzystwo Etnologiczne powstało 15 października 1921 roku w Warszawie (z siedzibą w gmachu Muzeum Przemysłu i Rolnictwa, ul. Krakowskie Przedmieście 66), a dnia 21 grudnia tegoż samego roku postanowieniem Ministra Spraw Wewnętrznych zostało wciągnięte do rejestru stowarzyszeń i związków (E. F. 1922: 71).

Wśród jego założycieli znaleźli się również członkowie TL. Byli to m.in.: Włodzimierz Antoniewicz, Jan St. Bystróż, Stanisław Ciszewski, Witold Klinger, Ludwik Krzywicki, Kazimierz Nitsch, Seweryn Udziela (z różnych ośrodków w całej Polsce). Natomiast środowisko lwowskie reprezentowali: Wilhelm Bruchnalski (prezes TL w latach 1917–1926), Adolf Chybiński, Jan Czekanowski (następca Stanisława Ciszewskiego w Katedrze Antropologii i Etnologii, prezes TL w latach 1926–1945), Adam Fischer (tamże: 70–71). Pierwszy zarząd PTE stanowili: Jan Czekanowski (przewodniczący), Stanisław Ciszewski (I zastępca przewodniczącego), Ludwik Krzywicki (II zastępca przewodniczącego), Eugeniusz Frankowski (sekretarz generalny), Roman Jakimowicz (zastępca sekretarza generalnego), Helena Kamińska (skarbnik). Trzej pierwsi to również, jak wspomniałam wcześniej, członkowie TL. W różnych miastach polskich: Warszawa, Kraków, Lwów, Poznań, Wilno, Toruń, Zakopane, funkcjonowali tzw. sekretarze dzielnicowi. We Lwowie był nim Adam Fischer (tamże: 75).

Jak możemy przeczytać w statucie: „Celem Towarzystwa jest badanie kultury duchowej i materialnej ludów na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej. Terenem działalności jest Rzeczpospolita Polska z zastosowaniem do miejscowych praw o Stowarzyszeniach” (II. 1.). I dalej: „Środkami do osiągnięcia tych celów są: opracowanie i rozpowszechnianie zebranych wiadomości za pośrednictwem własnego organu »Lud«, wydawanego we Lwowie. Zjednywanie współpracowników na całym obszarze Polski” (II. 2)²². Odbiegał on niewiele od statutu TL. Swoją działalnością PTE postanowiło objąć cały kraj (Gajkova 1967: 19). Oprócz „Ludu” reaktywowało również, ale na krótko, czasopismo „Wisła”. Staraniem Eugeniusza Frankowskiego, z dotacji MWRiOP, w 1922 roku ukazał się zeszyt 1, tomu 21. Była to rozprawa autorstwa Stanisława Ciszewskiego *Sól* (Kapełus 1982b: 275).

Mimo formalnego ukonstytuowania się, ambitnych planów i wytyczonego programu działania, towarzystwo nie przejawiało większej aktywności i wkrótce przestało istnieć (Posern-Zieliński 1973: 106–107)²³.

Jak można przeczytać w tomie 4 nowej serii „Ludu”:

W roku 1921 nastąpiła pewna reorganizacja Towarzystwa Ludoznawczego w związku z powstaniem w Warszawie Polskiego Towarzystwa Etnologicznego, które miało być organizacją ludoznawczą na całą Polskę. Organizacji tej poddaliśmy się jako zupełnie autonomiczny oddział lwowski, a „Lud” został organem P.T.E. Ponieważ jednak po pewnym czasie zauważyliśmy, że nowa ta organizacja nie objawiła większej żywotności, przeto wróciliśmy do dawnej koncepcji Towarzystwa Ludoznawczego, starającego się pozyskać członków w całej Polsce. Kwestja zyskania jak największej ilości członków jest dla nas sprawą zasadniczej wagi i dlatego zwracamy się z gorącym apelem do wszystkich naszych przyjaciół, by nam zjednali jak najliczniejsze grono członków (*Sprawozdanie...1925*: 232).

Apel ten nie do końca zakończył się sukcesem, gdyż od tego czasu liczba członków TL aż do II wojny światowej nie rosła, ale malała.

²² Pełny tekst statutu Polskiego Towarzystwa Etnologicznego został opublikowany m.in. na łamach „Ludu” (Frankowski 1922: 71–74).

²³ PTE pozostało formalnie współwydawcą „Ludu”, jak wspomniałam wcześniej, aż do 1932 roku.

Podsumowanie

W trudnych czasach I wojny światowej, szczególnie od roku 1917, TL starało się prowadzić swoją działalność, choć w ograniczonym zakresie. W okresie dwudziestolecia międzywojennego, jak podkreśla wielu autorów zajmujących się historią tej organizacji, przeszło znaczne przeobrażenia. Z instytucji o charakterze społecznym, zrzeszającej członków o różnym pochodzeniu oraz wykształceniu, stało się towarzystwem naukowym o charakterze akademickim, skupiającym się przede wszystkim na wydawaniu czasopisma „Lud”. Niewątpliwie miało na to wpływ większe zaangażowanie pracowników uczelni wyższych, szczególnie Krakowa i Lwowa oraz rozwój nowych placówek etnologii uniwersyteckiej oraz muzealnych. Dużą w tym także zasługą nowego zarządu, a w nim przede wszystkim profesorów: Jana Czekanowskiego, Adama Fischera i Kazimierza Nitscha.

BIBLIOGRAFIA

- Armon, K. (2007). Adam Robert Fischer. W: E. Fryś-Pietraszkowa, A. Spiss (red.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, t. II (s. 77–83). Wrocław–Kraków: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Oddział Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Krakowie.
- Armon, W. (2001). Początki etnologii uniwersyteckiej w Polsce. W: Z. Jasiowicz i T. Karwicka (red.), *Przeszłość etnologii polskiej w jej teraźniejszości*. „Prace Komitetu Nauk Etnologicznych Polskiej Akademii Nauk”, nr 10 (s. 17–30). Poznań: Komitet Nauk Etnologicznych Polskiej Akademii Nauk.
- Bar, J., Czekanowska, A. (2002). Jan Czekanowski (1882–1965). W: E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kowalska-Lewicka, A. Spiss (red.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, t. I (s. 52–56). Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN, Oddział Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Krakowie.
- Bieńkowski, W. (2002). Jan Stanisław Bystron (1892–1964). W: Fryś-Pietraszkowa, A. Kowalska-Lewicka, A. Spiss (red.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, t. I (s. 29–35). Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN, Oddział Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Krakowie.

- Bukowska-Floreńska, I. (2010). Stanisław Bronisław Ciszewski (1865–1930). W: A. Spiss, Z. Szromba-Rysowa (red.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, t. III (s. 35–40). Wrocław–Kraków: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Oddział Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Krakowie.
- Czekanowski, J. (1946). Półwiecze Towarzystwa Ludoznawczego, *Lud*, 36, 33–88.
- E. F. [Frankowski, E.] (1922). Kronika Polskiego Tow. Etnologicznego, *Lud*, 21, 70–77.
- Engelking A., Linkiewicz O., Jan Kanty Emil Alfred Falkowski (1901–ok. 1940). W: A. Spiss, Z. Szromba-Rysowa (red.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, t. III (s. 61–72). Wrocław–Kraków: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Oddział Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Krakowie.
- Falkowski, J. (1933). XIX Walne Zgromadzenie Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, *Lud*, 32, 192–195.
- Gajek, J. (1946). Śp. Profesor Dr Adam Fischer, *Lud*, 36, 6–18.
- Gajkova, O. (1967). Historia Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. Jego powstanie, rozwój i znaczenie w ciągu 70-lecia, *Lud*, 51, 7–60.
- Gerlach-Kłodnicka, J., Kłodnicki, Z. (1997). Biblioteka przy Zarządzie Głównym Towarzystwa. W: Kłodnicki, Z. (red.), *Kronika Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (1895–1995)* (s. 159–163). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Grochowski, P., Mianecki, A. (red.) (2015). *Adam Fischer*. Toruń–Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Kapełuś, H. (1982a). „Lud”. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie (1895–1918). W: H. Kapełuś i J. Krzyżanowski (red.), *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918* (s. 338–390). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kapełuś, H. (1982b). „Wisła” (1887–1905). W: H. Kapełuś i J. Krzyżanowski (red.), *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918* (s. 264–337). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kłodnicki, Z. (red.), *Kronika Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (1895–1995)*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kłodnicki, Z., Kowalska-Lewicka, A. (2002). Józef Ludwik Franciszek Gajek. W: E. Fryś-Pietraszkowa, A. Kowalska-Lewicka, A. Spiss (red.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, t. I (s. 106–110). Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN, Oddział Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Krakowie.

- Kopczyńska-Jaworska B. (1997). Przedmowa. W: Z. Kłodnicki (red.), *Kronika Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego (1895–1995)* (s. 7–9). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Lubczyńska, A. (2014). Z działalności odczytowej Związku Naukowo-Literackiego we Lwowie (1893, 1898–1914), *Res Historica*, 38, 121–154.
- Lud* (1922), 21, 1–2. [Tekst podpisany: Towarzystwo Ludoznawcze we Lwowie].
- Od Redakcyi (1913), *Lud*, 19, 172.
- Posern-Zieliński, A. (1973). Etnografia jako samodzielna dyscyplina naukowa. W: M. Terlecka (red.), *Historia etnografii polskiej* (s. 29–113). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Rataj, A. (2010). Ludwik Joachim Franciszek Krzywicki (1859–1941). W: A. Spiss, Z. Szromba-Rysowa (red.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, t. III (s. 147–152). Wrocław–Kraków: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Oddział Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Krakowie.
- Simonides, D. (1993). Z historii polskiej folklorystyki. Miejsce Adama Fischera. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego. Folklorystyka*, 3, 25–44.
- Sprawozdanie Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie za czas od 1 lipca 1917 r. do 31 grudnia (1925), *Lud*, 24, 228–240.
- Sprawozdanie z czynności Wydziału Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie za lata 1911–1918 (1919), *Lud*, 20, 311–331.
- Suchecka, P. (2001). Korespondencja Adama Fischera w zbiorach Archiwum Naukowego Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego. W: Z. Jasiewicz i T. Karwicka (red.), *Przeszłość etnologii polskiej w jej teraźniejszości*, „Prace Komitetu Nauk Etnologicznych Polskiej Akademii Nauk”, nr 10 (s. 71–78). Poznań: Komitet Nauk Etnologicznych Polskiej Akademii Nauk.
- Tarnawski, R. (2015). Adam Fischer jako student i wykładowca Uniwersytetu Lwowskiego. W: P. Grochowski i A. Mianecki (red.), *Adam Fischer* (s. 7–21). Toruń–Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Trapszyc, A. (2014). Władysław Jagiełło (1912–1944). W: A. Spiss, J. Święch (red.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, t. IV (s. 66–68). Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.
- Ustąpienie Prof. Bystronia z Komitetu redakcyjnego „Ludu” (1924), *Lud*, 22, 187–188.
- Zawistowicz-Adamska, K. (1975). Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. Dorobek, działalność, perspektywy rozwoju, *Lud*, 59, 23–47.

Zwiercan-Borucka, K. (2010). Kazimierz Ignacy Nitsch (1874–1958). W: A. Spiss, Z. Szromba-Rysowa (red.), *Etnografowie i ludoznawcy polscy. Sylwetki, szkice biograficzne*, t. III (s. 187–195). Wrocław–Kraków: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Oddział Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w Krakowie.

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Wrocławiu, nr 24, 132, 497, 505, 507–512, 515–516.